

Демографски преглед

Београд

Година XVI

Број 61/2016

О УДОВЦИМА И УДОВИЦАМА У СРБИЈИ ИЗ ДЕМОГРАФСКОГ УГЛА

Србија се крајем 20. и почетком 21. века суочава са значајним повећањем броја обудовелих и њиховог удела у укупном становништву земље.¹ Између пописа из 1981. и последњег из 2011. број удоваца и удовица је повећан за готово 200 хиљада лица, и то у време када је укупно становништво смањено за преко пола милиона становника. Све већи број обудовелих очигледно је условљен интензивним демографским старењем, али су узроци повећања много комплекснији, а последице бројне, не само демографске, већ се тичу многих сегмената друштва.

Обудовели представљају посебно осетљиву групу становништва. Смрт брачног партнера један је од најдрастичнијих животних догађаја и захтева велико психолошко и социјално прилагођавање. После губитка брачног партнера мушкарци су чешће изложени већем ризику од смрти (Roelfs et al., 2012). Њихова емоционална осетљивост је наглашенија, а осећање усамљености и изолованости снажније. Жене су, с друге стране, обично изложене већим здравственим ризицима и, нарочито, финансијским тешкоћама (DiGiacomo et al., 2013; Perrig-Chiello, 2015). Међутим, стање је посебно тешко у неразвијеним земљама. У том смислу, Уједињене нације обележавају 23. јун за Међународни дан удовица, а у циљу скретања пажње на економске, али и социјалне проблеме с којима се суочава неколико стотина милиона удовица, пре свега оних које су рано изгубиле мужеве.

Иако се Србија налази на самом врху европске листе земаља према уделу обудовелих у укупном становништву, чини се да је пажња јавности недовољно усмерена ка том популационом контингенту, а мало је радова у којима су детаљније, посебно с демографског аспекта, анализирани карактеристике обудовелих лица. Овај прилог у *Демографском прегледу* припремљен је, поред осталог, и с намером да подстакне таква истраживања.

Обудовели никад бројнији. У Србији је, према резултатима последњег Пописа из 2011. било укупно 716,8 хиљада обудовелих лица. У последње две деценије 20. и у првој декади 21. века, број обудовелих континуирано се повећавао (табела 1). Он је у 2011. био већи за приближно 200 хиљада лица него 1981. (за 37,5 %). Повећање броја обудовелих било је најинтензивније у међупописном периоду 1991-2002, када су се у старости нагло повећања ризика од удовиштва (седма деценија живота) нашле релативно бројне генерације рођене током прве половине 1930-их. Уједно, то је и раздобље када је у Србију пристигло неколико стотина хиљада избеглица из Хрватске и Босне и Херцеговине, међу којима је удео обудовелих,

нарочито удовица, био већи него код „домцилног“ становништва. Истовремено, остварено је и значајно повећање удела обудовелих лица у укупном становништву Србије (са 8,8 % на 10,9 %). Према резултатима Пописа из 2011. учешће је достигло 11,7%, што је највиши ниво у периоду од 1981. године.

Табела 1. Брачна структура становништва старог 15 или више година

Брачно стање	1981	1991	2002	2011
Број становника				
Укупно	6145622	6294350	6321231	6161584
Неожењени/неудате	1196686	1248140	1540743	1719959
Ожењени/удате	4216776	4223172	3820251	3396240
Удовци/удовице	521467	546890	684089	716843
Разведени/разведене	188437	216001	252793	303970
Непознато	22256	60147	23355	24572
У процентима				
Укупно	100,0	100,0	100,0	100,0
Неожењени/неудате	19,5	20,0	24,5	28,0
Ожењени/удате	68,9	67,7	60,7	55,3
Удовци/удовице	8,5	8,8	10,9	11,7
Разведени/разведене	3,1	3,5	4,0	5,0

Напомена: Структура у процентима је без лица непознатог

Најинтензивније повећање учешћа обудовелих лица у укупном становништву било је у међупописном периоду 1991-2002. Поред споменутих непосредних чинилаца, од значаја је било и убрзано повећање броја грађана Србије у иностранству, популационог контингента с потпросечним уделом обудовелих, као и промена концепта укупног становништва (у 1991. становништво у земљи и иностранству, а у 2002. становништво у земљи и лица која су ван земље краће од годину дана). И поред врло интензивног повећања броја и удела обудовелих лица, оно се у последње две декаде 20. и првој 21. века одвијало спорије од повећања броја лица која нису никада склапала брак или пак од повећања броја разведених лица.

Пописни подаци указују да је привлачност формалне брачне заједнице у Србији све мања. Такве промене у складу су са тенденцијама које су последњих деценија 20. века присутне ширем Европе, а испољавају се кроз прекомпоновање брака и партнерских односа (Бобић, 2003). У Србији се то огледа у смањењу броја лица у браку, односно повећању броја лица која нису у браку, као и у мањем броју склопљених бракова у сва три релевантна контингента становништва (целибатери, обудовели и разведени). Пописом из 2011. прикупљени су и подаци о преко 236 хиљада лица која живе у неформалним брачним заједницама (Станковић, 2015). Њих је релативно највише у 30-им и 40-им годинама старости, а врло мало међу

¹ Подаци се односе на Републику Србију без података за АП Косово и Метохија.

старима. На основу тога, као и све мањег склапања брака у свим групама становништва према брачности, може се очекивати наставак опадања броја лица која су браку, односно повећање броја лица која нису у браку, укључујући удовце и удовице.

Све је више удоваца, а још више удовица.

Удовиштво је брачни статус код кога су присутне велике, а у односу на остале групе по брачности, и највеће разлике по полу, као и по старости. Обудовелост у много већој мери погађа жене и старе. Констатација о континуираном повећању броја обудовелих и њиховог удела у укупном становништву подједнако важи за оба пола, а интензитет промена углавном је врло изједначен (табела 2).

Табела 2. Обудовело становништво старо 15 или више година, по полу

Пол	1981	1991	2002	2011
	Број обудовелих становника			
Мушко	113437	114398	146223	154459
Женско	408030	432492	537866	562384
	Стопа обудовелости (%)			
Мушко	3,8	3,8	4,8	5,2
Женско	13,0	13,5	16,5	17,7
	Структура (%)			
Мушко	21,8	20,9	21,4	21,5
Женско	78,2	79,1	78,6	78,5

За три деценије, између пописа из 1981. и 2011. године, број удоваца је повећан за 41 хиљаду лица (за 36,2%), док је пораст броја удовица био вишеструко већи (154 хиљаде), али само с незнатно већом стопом раста. Следствено, остварене су и мале промене вредности коефицијента феминитета обудовелих (са 360 на 364 удовице на 100 удоваца) односно полне структуре тог контингента становништва (удео удовица повећан је са 78,2% на 78,5%). Слично је и с динамиком стопе обудовелости. У 1981. години удео удоваца у укупном мушком становништву износио је 3,8%, док је удео удовица у укупном женском становништву био вишеструко већи (13,0%). Тридесет година касније вредности стопе обудовелости мушкараца и жена су биле значајно веће (5,2% односно 17,7%). У обе пописне године стопа обудовелости женског становништва била је 3,4 пута већа него мушког.

Удовице су бројније од удоваца и уколико се посматра становништво по старости. Подаци сва четири пописа обављена од 1981. до 2011. године потврђују да је удовица више него удоваца у свим петогодишњим групама (од 15 до 75 или више година). Општи је закључак да су вредности коефицијента феминитета обудовелих приметно веће код младих и средовечних, тј. код старосних група које се одликују ниским односно потпросечним стопама обудовелости. Код старих, удовице су такође бројније од удоваца, али се њихов удео у укупном броју обудовелих исте старости готово по правилу смањује са старошћу. Према резултатима последња два пописа то је случај почев од старосне групе 20-24 (2002. године), односно старости 30-34 (2011. године). Према Попису из 2002. максимално учешће удовица износило је 91% (20-24) и затим се континуирано смањивало до минималне вредности од 76% (75+). У 2011. години максималан удео удовица је израчунат за старосну групу 30-34 (87%), а минималан за старосну групу 75 или више година (75%).

Више него свако друго обудовело лице старије од 70 година. У савременим мирнодопским приликама, и без скорих оружаних сукоба с великим људским губицима, највећи број обудовелих припада старијим узрасним групама. Према Попису из 2011. године у Србији је 61% обудовелих било старо 70 или више година. И просечна старост тог становништва, која је износила 71,6 година, потврђује да обудовелост погађа, пре свега, старе. И у претходна три пописа највише обудовелих је старо 70 или више година, али су процентни удели били знатно мањи него 2011. (49,3; 44,3; 53,3, респ.). И просечне старости обудовелих биле су мање него 2011. године (67,5; 68,0; 69,2 године, респ.). Веома су приметне и разлике у односу на просечну старост осталих категорија становништва по брачном статусу, које је знатно млађе од контингента обудовелих. Разлика између просечних старости та два популациона контингента стално је износила више од четврт века (од 25,5 у 1991. до 26,9 година у 1981), и у време последњег пописа достигла 26,7 година.

Табела 3. Старосна структура (%) и просечна старост обудовелих, по полу

Пол	Укупно	Старосна група				Просечна стар.(год.)
		15-39	40-59	60-69	70+	
1981						
Св.	100,0	2,8	24,5	23,4	49,3	67,5
М.	100,0	2,3	17,8	18,2	61,7	70,2
Ж.	100,0	3,0	26,3	24,8	45,9	66,8
1991						
Св.	100,0	2,6	21,0	32,1	44,3	68,0
М.	100,0	2,5	18,5	27,9	51,1	69,8
Ж.	100,0	2,7	21,7	33,1	42,5	67,5
2002						
Св.	100,0	1,6	17,1	28,0	53,3	69,2
М.	100,0	1,0	14,3	26,6	58,2	70,6
Ж.	100,0	1,8	17,9	28,3	52,0	68,8
2011						
Св.	100,0	0,8	15,1	23,0	61,1	71,6
М.	100,0	0,5	12,1	20,1	67,3	73,2
Ж.	100,0	0,9	16,0	23,7	59,4	71,1

Старење контингента обудовелих било присутно код оба пола. Удео обудовелих старих 70 или више година у укупном броју обудовелих истог пола повећан је код удоваца са 61,7% у 1981. на 67,3% у 2011. (табела 3). Код удовица су удели жена старих 70 или више година мањи, али је њихово повећање било много интензивније (са 45,9% у 1981. на 59,4% у 2011). Истовремено, повећана је и просечна старост, како удоваца (са 70,2 на 73,2 године), тако и удовица (са 66,8 на 71,1 годину). Вредности оба показатеља указују да су удовци демографски старији од удовица, али да се старење интензивније одвијало међу удовицама. Таква кретања условила су смањење разлике у просечној старости обудовелих мушкараца и жена, са 3,4 године у 1981, на 2,1 годину у 2011.

Да се обудовелост првенствено односи на старије становништво потврђују и подаци о специфичним стопама обудовелости (табела 4). По петогодишњим старосним групама, удели обудовелих се, без изузетка, повећавају са старошћу. Такође, изразита је стабилност стопа обудовелости по старости, нарочито код становништва старијег од 60 година. Оне су, према резултатима сва четири

последња пописа, врло ниске код младог и млађег средовечног становништва, и кретале су се у интервалу од 0,0 % (за младе узраста 15-19 година, 1991, 2002. и 2011) до максималних 2,3 % (1981) у старосној групи 40-44.

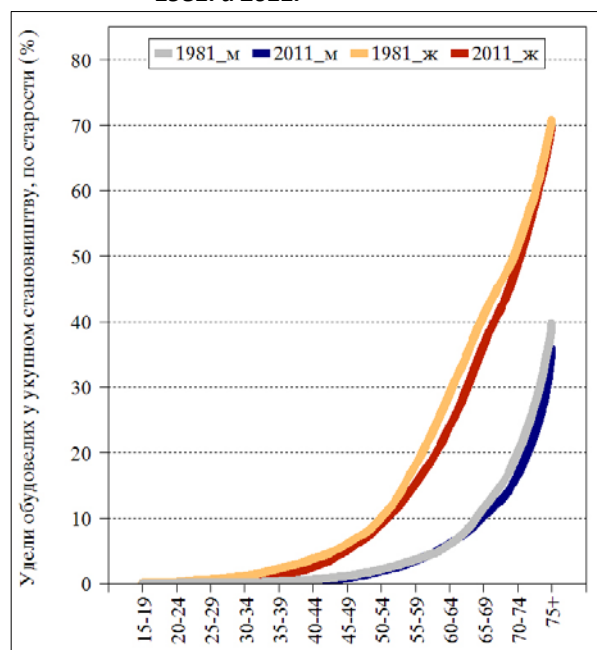
Табела 4. Удели обудовелих по старости (%), 1981-2011.

Старост	1981	1991	2002	2011
Укупно	8,5	8,8	10,9	11,7
15 - 19	0,1	0,0	0,0	0,0
20 - 24	0,2	0,2	0,1	0,0
25 - 29	0,4	0,3	0,3	0,1
30 - 34	0,7	0,7	0,6	0,3
35 - 39	1,3	1,2	1,2	0,7
40 - 44	2,3	2,2	2,2	1,6
45 - 49	3,7	3,9	3,8	3,1
50 - 54	6,3	6,3	6,6	5,6
55 - 59	11,6	9,8	11,1	9,6
60 - 64	18,6	15,3	16,9	15,5
65 - 69	27,8	24,4	25,0	24,4
70 - 74	37,3	35,7	35,8	34,8
75+	57,9	57,7	56,9	56,7

Вредности стопе обудовелости се убрзано повећавају код становништва старијег од 45 година, да би за становништво старости 55-59 година оне износиле око 10 %. Удели обудовелих су највећи код старих, и већ код старосне групе 60-64 они су стално изнад 15 %, тј. приближно свако шесто лице тог узраста било је удовац или удовица. Готово по правилу, за сваку наредну петогодишњу старосну кохорту вредност стопе обудовелости већа је за 10 процентних поена. Код најстаријих (75+), удели обудовелих су највећи, и у све четири пописне године износили су око 57-58 %.

Споменути, тзв. растући унимодални тип старосног модела обудовелости становништва Србије је у истом тридесетогодишњем периоду био карактеристичан за оба пола (графикон 1). Разлике које постоје односе се

Графикон 1. Специфичне стопе обудовелости (%), 1981. и 2011.

првенствено на висину специфичних стопа обудовелости. Оне су, код свих петогодишњих старосних група, више-струко веће код женског становништва.

Разлике су релативно највеће код млађег и средовечног становништва, тако да су, по пописним годинама, специфичне стопе обудовелости жена биле и до 10 пута веће него за исту старосну групу мушкараца. Код становништва старијег од 35 година релативне разлике по полу су мање и опадајуће са старошћу, али су апсолутне растуће (графикон 1). Тако су, 2011. године, почев од старосне групе 60-64 године стопе обудовелости жена биле четири, затим три и по, па три, а за старосну групу 75+ „само“ два пута веће од стопа обудовелости мушкараца истих старости. Међутим, апсолутна разлика у висини удела обудовелих жена и мушкараца је за старосну групу 60-64 износила 18 процентних поена (24 % према 6 %), док је код најстаријих (75+) она повећана на 34 поена (70 према 36 %).

Зашто има више удовица? У Србији је бројчана доминација жена међу обудовелима исход низа фактора. Најпре, то је дужи животни век жена, за приближно 5 година, како у годинама уобичајеним за склапање првог брака (20-35), тако и дуже очекивано трајање живота (ОТЖ) удовица него удоваца. Од важности је и доминантно присуство традиционалног модела брачности по коме је младожења старији од невесте. Од значаја је и већа учесталост поновног склапања брака удоваца него удовица (табела Б1).

У основи краћег животног века мушкараца стоје биолошки фактори (генетски, физиолошки, имунолошки и други), али и неке карактеристике понашања, као што је одбијање да се тражи помоћ у случају физичких, емоционалних и менталних проблема и тешкоћа, одлагање одласка код лекара и започињања лечења, већа склоност ризичним понашањима (Luu, 2003). Такође, социјални контакти мушкараца су обично оскуднији, те имају и мању социјалну подршку у случају болести или губитка партнера, па је њихова усамљеност већа, некад праћена депресивношћу и општим нарушавањем психофизичког здравља. Они зато краће живе него жене, а посебно је то случај са удовцима који чешће и сами умиру после губитка својих брачних партнерки. Смртност обудовелих мушкараца је знатно већа у односу на смртност удовица, али и у односу на смртност ожењених мушкараца.

Резултати најновијих истраживања диференцијалног морталитета становништва Србије урађених у Центру за демографска истраживања Института друштвених наука показују да удовци, уз разведене, имају најкраће очекивано трајање живота (Ђорђевић, 2016). На пример, за старосну групу 60-64, у 2011. години је ОТЖ удоваца (13,4 године) и разведених (13,3 год.) било краће за годину од ОТЖ-а неожењених мушкараца (14,4 год.), и чак пет година краће од ОТЖ-а ожењених (18,3 год.). Редослед према дужини ОТЖ-а мушкараца по категоријама брачности идентичан је за све петогодишње групе почев од старости 25-29.

Код жена, за разлику од мушкараца, није приметна тзв. заштитна улога брака. То нарочито важи за удате жене и удовице, које углавном имају исту дужину ОТЖ. Штавише, према таблицама смртности за 2011, полазећи од старосне групе 50-54, најдуже ОТЖ имају удовице, нешто краће удате жене, а знатно краће разведене и неудате. Резултати за споменути групу 60-64 године показују да удовице могу

да очекују још 21,9 година живота, удате жене за око пола године мање (21,5), разведене 4,5 година мање (17,3), док је ОТЖ неодатих жена преко 5 и по година краће (16,2). Родне разлике су још наглашеније. Удовице, у поређењу са удовцима старости 60-64 године, могу да очекују да ће живети чак 8,5 година дуже (21,9 према 13,4 године).

Све мање новосклопљених бракова обудовелих лица

У Србији већ деценијама опада број склопљених бракова. У 2015. склопљено је 36.969 бракова, или за око 30 хиљада мање него четири и по деценије раније (66.839 у 1971). Бракови се све мање склапају у све три категорије лица која нису у брачној заједници, али је смањење највеће међу обудовелима. У 2011. години број склопљених бракова удоваца (527) био је преко 3 пута мањи него 1981. (1.845). Слично је и код удовица (379 према 1.137). С обзиром на непрестано повећање броја обудовелих, смањење стопе нупцијалитета било је још интензивније, посебно међу удовцима.

Табела Б1. Скопљени бракови обудовелих и стопа нупцијалитета обудовелог становништва

	1981	1991	2002	2011
	Број склопљених бракова			
Укупно_св.	57563	45145	41947	35808
Удовци	1845	1243	916	527
Удовице	1137	892	743	379
	Стопа нупцијалитета (на 1000 старих 15+)			
Укупно_м.	19,2	14,8	13,8	12,0
Укупно_ж.	18,3	13,9	12,8	11,2
Удовци	16,3	10,9	6,3	3,4
Удовице	2,8	2,1	1,4	0,7

Зашто удовице ређе, а удовци чешиће склапају брак? Удовицама су реалне могућности за склапање новог брака мање, бројније су, али је и њихова мотивација слабија јер се боље прилагођавају животу без партнера (Wu et al., 2014). Прилагођавање на удовиштво зависи од бројних фактора, а социјална подршка може значајно да олакша адаптацију на обудовелост и ублажи њене негативне последице.

Жене обично поседују вештине остваривања значајних блиских емоционалних веза, активније су у пружању подршке члановима породице и другим људима, што чине и после смрти брачног партнера. Мушкарци су углавном пасивнији, њихова социјална мрежа је оскуднија, мање су укључени у пријатељства и породицу, а више упућени првенствено на емоционалну подршку својих жена. Стога им треба више времена да прихвате губитак, теже се прилагођавају на самоћу, а усамљеност, депресивност и занемаривање физичког здравља учесталији су код обудовелих мушкараца него жена (Stroebe, Stroebe, 1983). То условљава и њихову већу спремност да склопе нови брак и чешиће то чине него удовице (Carr, 2004).

Закључак. Континуирано повећање броја обудовелих и њихово велико учешће у укупном становништву Србије доводе до бројних социјалних, економских, здравствених и демографских последица на макро плану које ће због неминовности наставка интензивног старења становништва земље бити још наглашеније у наредним деценијама. Стога су неопходна детаљнија квантитативна статистичка и демографска истраживања обудовелог становништва, његових образовних и социоекономских карактеристика, породичне организације, али и нивоа и особености морбидитета и морталитета. Уз то, не би требало занемарити ни дубинска квалитативна истраживања.

Све то упућује и на потребу да јавне политике, пре свега секторске политике у оквиру здравственог и социјалног система, дефинишу и спроведу мере усмерене ка побољшању положаја ове осетљиве групе становништва. Оне могу да буду у виду пружања професионалне социјалне подршке током периода жалости, али и касније, како би се ублажили ризици за ментално здравље, повезани са усамљеношћу, а некад и социјалном изолацијом. Здравствене службе својим капацитетима и активностима могу да смање здравствене ризике, а битан је и значај финансијске подршке за ублажавање материјалних тешкоћа са којима се обудовели обично суочавају. Систем социјалне заштите широком лезезом постојећих услуга, али и успостављањем нових, има велики потенцијал да реши многе практичне проблеме и препреке са којима се старије обудовеле особе суочавају у свакодневном животу. Адекватно осмишљене активности волонтера и група за самопомоћ, као и повезивање на основи широке међугенерацјске солидарности, могу да смање здравствене и социјалне ризике које обудовелост са собом носи.

Литература

- Бобић, М. (2003). „Прекомпоновање брака, партнерства и породице у савременим друштвима“. *Становништво*, XLI, 1-4, 65-91.
- Carr, D. (2004). "The Desire to Date and Remarry Among Older Widows and Widowers". *J Marriage Fam*, 66, 1051-1068.
- Ђорђевић, К. (2016). „Србија – земља удоваца“. *Политика*, 9. јун 2016, стр. 1 и 8.
- Luy, M. (2003). "Causes of Male Excess Mortality: Insights from Cloistered Populations". *Popul Dev Rev*, 29(4), 647-676.
- Станковић, Б. (2015). „Брачност становништва“. У В. Никитовић (уред.) *Популација Србије почетком 21. века*. Београд: Републички завод за статистику Србије, 194-218.
- Stroebe, M. S., Stroebe, W. (1983). "Who Suffers More? Sex Differences in Health Risks of the Widowed". *Psychological Bulletin*, 93(2), 279-301.
- Wu, Z. et al. (2014). "Repartnering After Widowhood". *J Gerontol B Psychol Sci Soc Sci*, 1-12.

Др Горан Пенев